

Znaczenie obszarów przyrodniczo cennych w rozwoju funkcji turystycznej stref podmiejskich wybranych polskich miast

Barbara Szyda, Tomasz Karasiewicz

Abstrakt. Intensywny tryb życia, zgłędek dużych miast, kształtują w społeczeństwie potrzebę wypoczynku poza miejscem zamieszkania; w odmiennych warunkach przyrodniczych i wśród innych ludzi. Dotyczy to nie tylko wyjazdów długoterminowych, ale również codziennego wypoczynku, turystyki weekendowej i świątecznej. Ze względu na wąskie ramy czasowe turystyki krótkookresowej istotnym staje się kryterium czasu dojazdu do obszarów wypoczynkowych. Stąd rosnąca grupa uczestników ruchu turystycznego decyduje się na wypoczynek w pobliżu miejsca zamieszkania, za destynację turystyczną wybierając obszary wiejskie w granicach stref podmiejskich. Co więcej dla poszukujących kontaktu z naturą szczególne znaczenie mają tereny, na których działalność człowieka nie zakłóciła w pełni naturalnego rytmu przyrody. Celem opracowania jest identyfikacja uwarunkowań rozwoju turystyki w strefach podmiejskich dużych miast w Polsce, a przede wszystkim zaś wskazanie roli obszarów przyrodniczo cennych w turystycznym użytkowaniu obszarów okołomiejskich.

Słowa kluczowe: strefa podmiejska, funkcja turystyczna, obszary przyrodniczo cenne, obszary chronione

Abstract. The importance of naturally valuable areas for tourist function development in the suburban areas of polish cities. Intensive way of life in big cities create in people the need for a rest out of the living place, in a different natural environment, among other people. This applies not only to long-term trips, but also to daily rest, weekend and holiday travel. For short-term tourism the travel time is important, thus the growing number of tourists choose rural areas within suburban areas as a tourist destination. Moreover, for people who look for a rest in places where human activity does not disturb natural rhythm of nature, legally protected areas, because of their unique features, are especially valuable. The aim of the study is to identify the determinants of tourism development in the suburban areas of large cities in Poland, and to indicate the role of naturally valuable areas in the tourist use of suburban areas.

Keywords: suburban area, tourist function, naturally valuable areas, protected areas

Wstęp

Postępująca urbanizacja, stresogenny tryb życia, zgłębk dużych miast, kształtują w społeczeństwie potrzebę wypoczynku poza miejscem zamieszkania; w odmiennych warunkach przyrodniczych i wśród innych ludzi. Zapotrzebowanie na wypoczynek codzienny i weekendowy (rzadziej urlopowy) w dużej mierze zaspokajają obszary podmiejskie. Jak twierdzi J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz (1995) „wypoczynek w strefach podmiejskich stał się już pewnym stylem życia mieszkańców dużych miast”.

Definicje strefy podmiejskiej obecne w literaturze pozwalają na wyróżnienie dwóch ujęć: funkcjonalnego i strukturalnego (Bański 2012). W kontekście podjętych badań najważniejszym jest podejście funkcjonalne, które zwraca uwagę na powiązania z miastem w aspektach: ekonomicznym i społecznym. Strefa podmiejska pełni określone funkcje na rzecz miasta. Tworzą one specyficzną mozaikę funkcjonalną, na którą składają się działalności wzajemnie się wykluczające. Jest więc z jednej „śmietnikiem” miasta, przejmując jego najbardziej uciążliwe funkcje (m.in. składowanie śmieci, działalność przemysłową, węzły komunikacyjne), z drugiej strony zaś jest jego żywicielem, oferuje tereny rekreacyjne, czy wreszcie udostępnia zasoby siły roboczej.

Funkcja turystyczno-wypoczynkowa strefy podmiejskiej odnosi się do działalności usługowej, pełnionej przez dany obszar i zamieszkującą go ludność, której podstawowym celem jest zapewnienie osobom odwiedzającym obszar jak najlepszych warunków do odnowy i utrzymania sił fizycznych i psychicznych wydatkowanych w życiu codziennym (Waryszńska i Jackowski 1976, Matczak 1985, Kwilecki 2013).

Wielość prób zdefiniowania strefy podmiejskiej implikuje trudności w wyznaczeniu jej zasięgu. Są one indukowane brakiem wyraźnych granic przestrzennych między obszarami miejskimi, wiejskimi a strefą podmiejską, jak również brakiem regulacji prawnych uniemożliwiających traktowanie obszarów podmiejskich jako samodzielnych jednostek administracyjnych (Bagiński 2006). Granice strefy podmiejskiej są różnie wyznaczane, zależnie od podejmowanej tematyki badań i związanym z tym doбором wskaźników. W zależności od tego jakie kryterium delimitacji przyjmujemy, zasięg strefy podmiejskiej – wyznaczonej dla tego samego miasta, będzie inny.

W niniejszym opracowaniu badaniem objęto strefy podmiejskiej 9 dużych miast Polski: Częstochowy, Gorzowa Wlkp., Kielc, Olsztyna, Opola, Radomia, Rzeszowa, Torunia i Zielonej Góry. Ich zasięg wyznaczono z pominięciem procedury delimitacyjnej – arbitralnie; zasięg przestrzenny każdej ze stref stanowiły gminy zlokalizowane w pierwszym i drugim pierścieniu otaczającym miasto, z zachowaniem ograniczenia ekwidystanty 30 km.

Obszary przyrodniczo cenne a obszary chronione i pełnione przez nie funkcje

Podając za A. Cieszewską (2008) cennym przyrodniczo jest obszar cechujący się znaczącymi wartościami przyrodniczymi abiotycznymi i/lub biotycznymi, wrażliwy i narażony na przekształcenia. B. Dobrzańska (2005) obszar cenny przyrodniczo określa jako fragment łądu lub morza o wysokiej bioróżnorodności użytkowany tak, by różnorodność tą chronić, co uzupełnia A. Szczepanowski (2007) dodając, że na obszarach cennych przyrodniczo róż-

norodność biologiczna stanowi ważny lub dominujący czynnik działalności gospodarczej lub w istotny sposób ogranicza konwencjonalne sposoby gospodarowania. Wyróżnienie w środowisku obszarów cennych przyrodniczo stanowi pierwszy z kroków do dalszych działań zmierzających do objęcia ich ochroną prawną. Zatem każdy obszar chroniony jest jednocześnie obszarem cennym przyrodniczo, jednak nie dla wszystkich przyrodniczo cennych obszarów określono ustawowo cele, zasady i formy ochrony. Ochronie prawnej podlegają te tereny, które wyróżniają się wybitnymi w skali kraju walorami przyrodniczymi, co szczegółowo precyzuje ustawa z 16 kwietnia 2004 r. (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880).

Turysta, który świadomie decyduje się na wypoczynek na obszarach cennych przyrodniczo zazwyczaj, obok relaksu i kontaktu z naturą, oczekuje również przeżyć duchowych, estetycznych; pragnie dowiedzieć się czegoś nowego. Stąd obszary przyrodniczo cenne można sklasyfikować nie tylko z perspektywy funkcji przyrodniczych jakie pełnią; A. Szczepanowski (2007) wskazał przede wszystkim na funkcję turystyczno-rekreacyjną, a także estetyczną i duchową, leczniczą i klimatyczną, naukową, edukacyjną, rolniczą oraz leśną – w mniejszym lub większym stopniu powiązane z pierwszą z wymienionych.

Potrzeba odpoczynku na terenach wyróżniających się pod względem przyrodniczym jest szczególnie silnie odczuwana przez społeczeństwa zamieszkujące na terenach wysoko zurbanizowanych. W literaturze przedmiotu funkcjonuje pogląd o znaczeniu działalności turystycznej na obszarach przyrodniczo cennych w łagodzeniu dysfunkcji miast i aglomeracji miejskich (Puciato 2009, za Krajewski, Świątkowska 2008). Dla poszukujących kontaktu z naturą szczególne znaczenie mają obszary, które ze względu na nieprzeciętną wartość krajobrazową zostały objęte ochroną. Poza podstawowym celem tworzenia wszelkich form ochrony przyrody jakim jest zachowanie i ochrona unikatowych walorów środowiska przyrodniczego, mają one duże znaczenie dla rozwoju wielu form turystyki i wypoczynku (tab. 1). Stanowią przez to czynnik przyciągający turystów oraz stymulują rozwój turystyki na ich terenie, coraz częściej również na terenach około Miejskich.

Tab. 1. Możliwości rozwoju turystyki na obszarach prawnie chronionych
Table 1. Opportunities for tourism development in legally protected areas

FOOP	Co podlega ochronie	Możliwość turystycznego użytkowania	Preferowane formy i rodzaje turystyki
Rezerваты przyrody	rzadko spotykane lub typowe dla danego obszaru układy przyrodnicze, zbiorowiska roślinne i zwierzęce, istotne cechy krajobrazu i osobliwości przyrody	zasadniczo NIE, przy czym o ewentualnej możliwości ich turystycznego użytkowania decydują zapisy w akcie powołującym rezerwat	krajoznawcza
Parki narodowe	całość przyrody oraz swoiste cechy krajobrazu, które wyróżniają się szczególnymi wartościami naukowymi, przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i wychowawczymi	TAK, choć w formie reglamentowanej – turystyczne użytkowanie parków narodowych jest uregulowane prawnie.	zwykle tylko krajoznawcza; szczegółowe przepisy o turystycznym użytkowaniu PN są regulowane przez obowiązujące zasady jego ochrony

Parki krajobrazowe	wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe chronione dla ich zachowania i popularyzacji w warunkach zrównoważonego rozwoju	TAK, dopuszczalne są liczne przejawy zachowań turystycznych, wraz z wykorzystaniem urządzeń bazy materialnej turystyki – już istniejących lub tworzonych celowo	krajoznawcza, kwalifikowana, wypoczynkowa, lecznictwo uzdrowiskowe, ekoturystyka, agroturystyka
Obszary chronionego krajobrazu	istniejące lub odtwarzane korytarze ekologiczne i wyróżniające się krajobrazowo tereny o zróżnicowanych ekosystemach	TAK, turystyczne użytkowanie OCK jest uregulowane prawnie; konieczne jest wyznaczenie obszarów koncentracji turystyki i rozwoju bazy turystycznej	dopuszczalne są liczne przejawy zachowań turystycznych związanych z turystyką masową i wypoczynkiem
Obszary NATURA 2000	rzadkie siedliska przyrodnicze i gatunków	TAK, przy czym z poszanowaniem wartości ekologicznych obszaru	krajoznawcza, wypoczynkowa, ekoturystyka, agroturystyka

Źródło: opracowanie własne na podstawie studiów literaturowych

Obszary prawnie chronione a rozwój turystyki

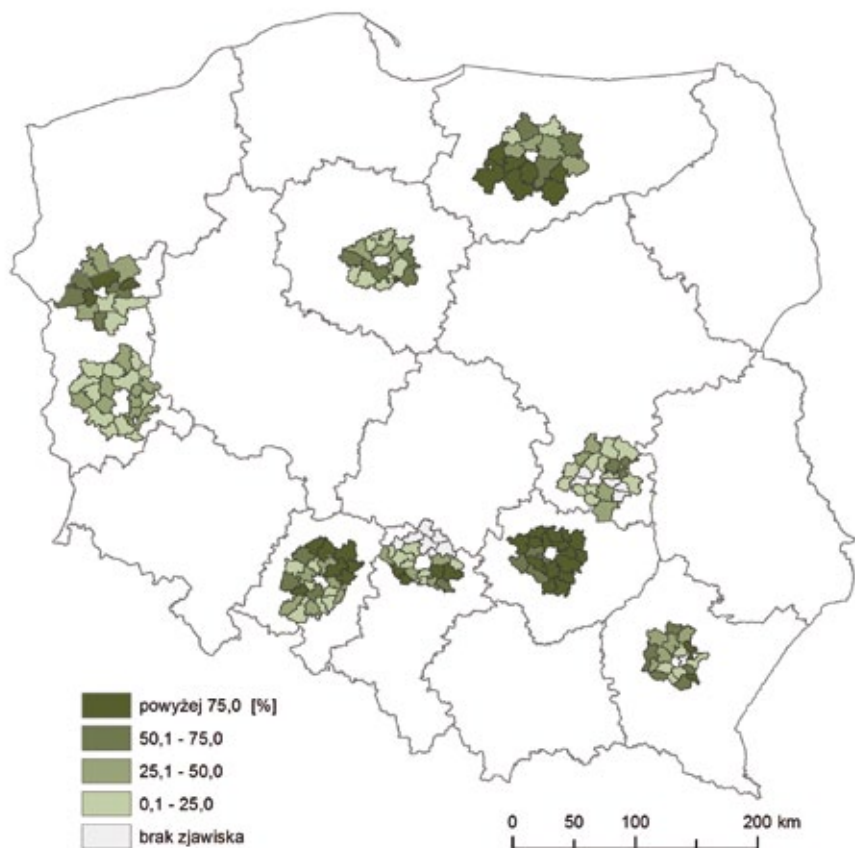
W kontekście turystycznego wykorzystania obszarów chronionych, największe znaczenie mają walory przyrodnicze, a wśród nich przede wszystkim lasy, w mniejszym stopniu zaś wody powierzchniowe i urozmaicona rzeźna terenu.

Na terenie badanych stref podmiejskich (SP) udział obszarów prawnie chronionych był wyraźnie zróżnicowany (tab. 2); różnica między strefą w najmniejszym (SP Radomia – 19,0%) a największym (SP Kielc – 89,8%) stopniu objętą ochroną prawną była blisko 5-krotna. W strefie kieleckiej stopień pokrycia wyniósł blisko 90% jej powierzchni; formy obszarowej ochrony przyrody (FOOP) wystąpiły w każdej z gmin, a ich udział w powierzchni jednostki był większy niż 50% (ryc. 1).

Za wysoki uznano również stopień pokrycia obszarami chronionymi stref podmiejskich: olsztyńskiej, opolskiej, gorzowskiej i rzeszowskiej, przy czym wysoki, ponad 50-cio procentowy udział FOOP dotyczył już tylko wybranych gmin je tworzących. Co warto podkreślić, tylko w 3 spośród badanych stref – kieleckiej, gorzowskiej i w niewielkim udziale rzeszowskiej, wśród form obszarowej ochrony przyrody znalazły się parki narodowe, odpowiednio Świętokrzyski, Ujście Warty i Bieszczadzki. Z kolei parki krajobrazowe zlokalizowane są w obrębie 8 badanych stref, za wyjątkiem toruńskiej.

Na terenach objętych ochroną lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie rozwija się infrastruktura turystyczna, co jest efektem reakcji na pojawiające się zapotrzebowanie lub próbą wykorzystania potencjału dostrzeżonego właśnie w turystycznym ich wykorzystaniu. Poza obiektami bazy noclegowej należy podkreślić rolę istniejącej sieci szlaków turystycznych – pieszych, rowerowych, konnych oraz ścieżek dydaktycznych, zwłaszcza w odniesieniu do turystyki krótkoterminowej. Nie bez znaczenia pozostaje również obecność punktów i placówek gastronomicznych.

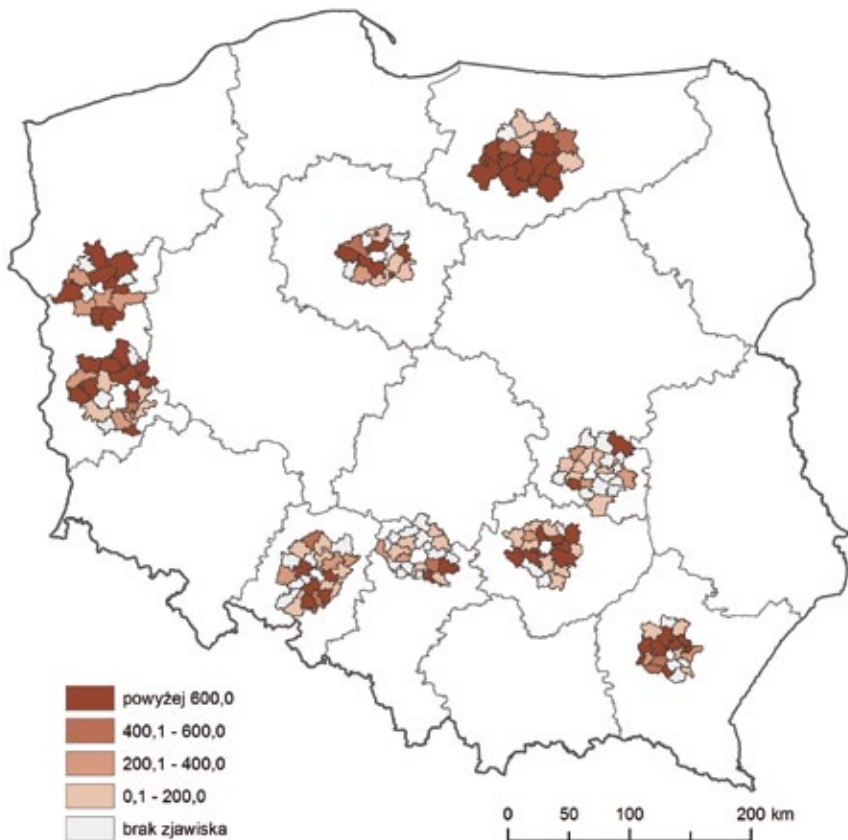
Analizę wybranych urządzeń bazy materialnej turystyki przeprowadzono w oparciu o liczbę podmiotów gospodarki narodowej (PGN) wpisanych do rejestru REGON w sekcji

Ryc. 1. Udział obszarów prawnie chronionych w gminach badanych stref podmiejskich w 2016 r.
Fig. 1. Share of legally protected areas in municipalities of suburban areas in 2016

I w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców. Otrzymany rozkład wartości wskaźnika w poszczególnych strefach charakteryzuje duża – niemal dwukrotna różnica wartości między strefą o najmniejszej liczbie PGN sekcji I na 1 tys. mieszkańców (strefa radomska – 14,3 i rzeszowska – 14,9) a tą o największej liczbie, tj. strefą gorzowską – 27,0 (tab. 2). Z perspektywy rozwoju funkcji turystycznej zdecydowanie większą zdaje się być rola podmiotów sekcji I z działu 55, tj. działalność związana z zakwaterowaniem. Liczba PGN tej kategorii, wyrażona w wartościach bezwzględnych, w dużym stopniu koresponduje z rozmieszczeniem obszarów prawnie chronionych. Dotyczy to przede wszystkim stref podmiejskich 4 miast: Kielc, Olsztyna, Opola i Rzeszowa, a w mniejszym stopniu również Gorzowa Wlkp.

W odniesieniu do samych obiektów noclegowych i liczby oferowanych w nich miejsc noclegowych (w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców), korzystna relacja do rozmieszczenia obszarów chronionych wystąpiła przede wszystkim w SP Olsztyna, ale także Gorzowa Wlkp., Kielc i Rzeszowa. Na uwagę zasługuje wysoka wartość wskaźnika w SP Torunia, co

Ryc. 2. Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego wg Charvat'a w gminach badanych stref podmiejskich w 2016 r.

Fig. 2. Indicator of tourist attendance according to Charvat in municipalities of suburban areas in 2016

wynika z faktu, że w jej obrębie zlokalizowana jest miejscowość uzdrowska Ciechocinek; rozwinięta w miasteczku baza noclegowa w znaczącym stopniu rzutuje na obraz analizy w całej strefie toruńskiej.

Atrakcyjność przyrodnicza, jak również kulturowa stref podmiejskich i odpowiednie ich turystyczne zagospodarowanie generują znaczny ruch turystyczny. Odwołując się do wartości wskaźnika intensywności ruchu turystycznego wg Charvat'a, należy podkreślić wyraźną dominację strefy toruńskiej, związaną z przywoływaną już funkcją uzdrowską Ciechocinka (tab. 2).

Na pozostałych obszarach okolicznych największe przepływy turystów wygenerowały strefy: olsztyńska, gorzowska i kielecka, na terenie których znajduje się najwięcej – w ujęciu przestrzennym form ochrony przyrody. Opisywana zależność znajduje częściowe potwierdzenie w analizie intensywności ruchu turystycznego w ujęciu poszczególnych gmin tworzących badane strefy podmiejskie (ryc. 2).

Tab. 2. Charakterystyka turystyczna badanych stref podmiejskich w 2016 r.*Table 2. Tourist characteristics of surveyed suburban areas in 2016*

Strefa podmiejska	Udział obszarów prawnie chronionych	Podmioty gospodarcze PKD 2007 – Sekcja I*			Liczba miejsc noclegowych na 10 tys. ludności	Wskaźnik intensywności ruchu turystycznego wg Charvata	współczynnik korelacji Pearsona*
		Podmioty na 1 tys. ludności	Sekcja I dział 55	Sekcja I dział 56			
Częstochowy	28,1	19,5	79	341	5,3	213,2	0,446
Gorzowa Wlkp.	45,6	27,0	68	263	19,0	1087,7	0,014
Kielc	89,8	17,5	121	258	16,0	966,7	0,155
Olsztyna	59,1	23,6	160	311	38,0	2800,2	0,835
Opola	50,8	24,9	88	486	8,7	365,1	0,178
Radomia	19,0	14,3	33	304	4,5	244,4	-0,247
Rzeszowa	41,5	14,9	78	316	11,4	674,1	0,448
Torunia	33,7	24,9	110	364	35,3	7323,4	0,643
Zielonej Góry	22,8	22,4	96	400	15,5	849,7	0,165

* udział obszarów chronionych a liczba miejsc noclegowych na 10 tys. ludności

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS

W celu sprawdzenia – potwierdzenia lub nie – tezy o pozytywnym wpływie obszarów przyrodniczo cennych, przede wszystkim zaś tych objętych ochroną prawną, odwołano się do miary korelacji liniowej. Otrzymane dla poszczególnych stref podmiejskich wartości współczynnika korelacji Pearsona między udziałem obszarów prawnie chronionych a wskaźnikiem liczby miejsc noclegowych przypadających na 10 tys. mieszkańców, zdają się potwierdzać, że obszary objęte jedną z form ochrony przyrody implikują rozwój infrastruktury turystycznej – jeśli jest to możliwe w granicach FOOP lub w najbliższym sąsiedztwie. Szczególnie wyraźnie zaznaczyło się to w SP Olsztyna (tab. 2). Korzystna zależność wystąpiła ponadto w strefach podmiejskich Torunia, Rzeszowa, Częstochowy, nie została natomiast potwierdzona w strefach gorzowskiej i opolskiej, za sprawą relatywnie niskiego poziomu zagospodarowania turystycznego. Szczególna sytuacja wystąpiła w SP Kielc, gdzie pomimo największego udziału powierzchni objętej ochroną prawną przywołana zależność nie została potwierdzona. Wpływ na to miały dwie kwestie: tj. rozwój infrastruktury turystycznej wyłącznie na terenie kilku gmin w obrębie strefy, podczas gdy FOOP występują z dużym udziałem w każdej gminie, a ponadto obecność najwyższych form ochrony przyrody (rezerwatów i parków narodowych) ogranicza, a wręcz uniemożliwia prowadzenie działalności gospodarczej, w tym również turystycznej.

Podsumowanie

Podstawowym celem tworzenia wszelkich form ochrony przyrody są zachowanie i ochrona unikatowych walorów środowiska przyrodniczego. Urozmaicony krajobraz i bogactwo walorów przyrodniczych przyciągają turystów, również na obszarze badanych stref

podmiejskich. Mają one duże znaczenie dla rozwoju wielu form turystyki i wypoczynku. Na terenach objętych ochroną lub w ich bezpośrednim sąsiedztwie rozwija się infrastruktura turystyczna, co jest efektem reakcji na pojawiające się zapotrzebowanie lub próbą wykorzystania potencjału dostrzeżonego właśnie w turystycznym ich wykorzystaniu.

W grupie funkcji pełnionych przez strefę podmiejską na rzecz miasta, funkcje turystyczna i wypoczynkowa (rekreacyjna) uznawane są jako równie istotne obok mieszkaniowej, komunikacyjnej, czy marginalizowanej obecnie funkcji życiowskiej. Obszary podmiejskie dużych miast w Polsce cechuje różny potencjał turystyczno-wypoczynkowy; różne jest również jego wewnętrzne zróżnicowanie, które koreluje z rozmieszczeniem obszarów przyrodniczo cennych. Na podkreślenie zasługuje fakt, że są one wysoce predestynowane do zaspakajania potrzeb turystycznych i wypoczynkowych mieszkańców miast.

Literatura

- Bagiński E. 2006. Sieć osadnicza jako przedmiot badań, OWPW, Wrocław.
- Bański J. 2012. Problematyka definicji i zasięgu przestrzennego obszarów wiejskich i stref podmiejskich, *Acta Scientiarum Polonorum, Administratio Locorum*, 11 (3), Wyd. UW-M, Olsztyn: 5-15.
- Cieszewska A. 2008. Zachowanie terenów cennych przyrodniczo w kształtowaniu struktury krajobrazu na poziomie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, *Problemy Ekologii Krajobrazu T. XXI*: 239-250.
- Dobrzańska B. 2005. Obszary przyrodniczo cenne jako rejony recepcji turystycznej [w:] B. Poskrobko (red.), *Zarządzanie turystyką na obszarach przyrodniczo cennych*, WSE, Białystok: 9-24.
- Krajewski K., Świętkowska M. 2008. Turystyka weekendowa na terenach chronionych Trójmiasta – szansa czy zagrożenie zrównoważonego rozwoju Kaszub? W: S. Wodejko (red.), *Zrównoważony rozwój turystyki.*, SGH, Warszawa: 315-326.
- Kwilecki K. 2013. Funkcje, motywy i potrzeby w turystyce, *Materiały konferencji naukowej pt. „Współczesne trendy w hotelarstwie, gastronomii i turystyce międzynarodowej”*, <https://depot.ceon.pl> (dostęp 07. 2015).
- Matczak A. 1985. Funkcja wypoczynkowa strefy podmiejskiej Łodzi, *Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica*, nr 5, Łódź: 299-312.
- Puciato D. 2009. Turystyka i rekreacja na obszarach przyrodniczo cennych na przykładzie Parku Krajobrazowego Góry Opawskie, *SiM CEPL, Rogów*, 11, Zeszyt 23 (4): 227-231.
- Szczepanowski A. 2007. Infrastruktura turystyczna i paraturystyczna na obszarach przyrodniczo cennych [w:] W. Czarniecki (red.), *Rekreacja, turystyka i agroturystyka w gospodarce przestrzennej*, WSFiZ, Białystok: 31-44.
- Warszyńska J., Jackowski A. 1978. *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa.
- Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody; (Dz. U. 2004 Nr 92 poz. 880)

Barbara Szyda, Tomasz Karasiewicz

Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
bszyda@umk.pl, mtkar@umk.pl